

© Цибра М.Ф.

Цибра М.Ф. – професор кафедри філософії, історії та політології Одеського національного економічного університету.

УДК : 159. 922 + 172.13

ПАРАДОКСИ СВІДОМОСТІ І ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

У статті підкреслюється, що змінилась соціальна система, але в темних глибинах свідомості та підсвідомості зберігаються стереотипи поведінки, що заважають розбудові громадянського суспільства.

Ключові слова: свідомість, суспільна інерція, громадянське суспільство, стереотип, трансформація.

ПАРАДОКСЫ СОЗНАНИЯ И ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

В статье подчеркивается, что изменилась социальная система, но в темных глубинах сознания и подсознания сохраняются стереотипы поведения, которые мешают строительству гражданского общества.

Ключевые слова: сознание, общественная инерция, гражданское общество, стереотип, трансформация.

PARADOXES OF CONSCIOUSNESS AND OF CIVIL SOCIETY IN CONDITIONS OF UKRAINIAN TRANSFORMATIONAL PROCESSES

The article considers that the social system has changed, but in the dark depths of consciousness and the unconscious the patterns of behavior persist which hinder the construction of civil society.

Keywords: consciousness, social inertia, civil society, a stereotype, transformation.

Впродовж останніх двадцяти років в Україні (як і на всьому „постсоціалістичному” просторі Східної Європи та СНД) відбувається глибока соціальна трансформація: утворюються нові політичні і економічні еліти середні та маргінальні верстви, що відзначаються різною мірою солідарності, зближення та відчуження між собою, формуються інституції громадянського суспільства.

Політична та економічна ситуація в країні вимагає від кожного відповіді на запитання „Хто я ... „Хто ми „ : праві чи ліві, прибічники незалежності державності України чи реставрації соціалістичної імперії, стратегії ринкових реформ чи централізованого управління внаслідок кого загострюється проблема особистісної й соціальної свідомості, як чинників формування громадянськості.

Громадян кість може бути й гаслом і пугалом через логічну подвійність. Усвідомлювати суспільство неможливо без розуміння його внутрішньої неадекватності – індивідуальні і колективні стратегії завжди будуть в стані суперечок.

Безумовно, не сподіватись, що централізоване державне управління згине. Повний „демонтаж” держави – ідея абсурдистська тому що внутрішні зовнішні економічні, політичні, тощо зв’язки укладаються постійно. Але значну частину своєї влади, функцій, повноважень, прерогатив – держава повинна віддати громадянському суспільству, його інститутам.

Насамперед в цьому повинні бути зацікавленими трудові колективи, різні нові спілки, що постійно утворюються в вирі будівництва нового устрою, нових взаємовідносин особистості і держави. Суспільство здатне перебрати на себе значну частину тих повноважень, які несла держава. Отже зміст громадянського суспільства вміщую всю сукупність неполітичних відносин; духовно – моральних, релігійних, національних, тощо громадянське суспільство це воля і дія свобод них індивідів, добровільних організацій, громадян, що огорожені від прямого втручання і регламентації діяльності з боку держави. Інверсія функцій громадянського суспільства і держави має бути постійною і, головне – вільною, без перепон і нагляду. Так чи інакше, але поступово державне втручання у суспільне життя, економічну і соціокультурну сферу буде обмежуватись. Матеріальну функцію, яку об’єктивно несла держава, поступово буде зведено до мінімуму. Цінності змінюються і змінюють необхідності – державне втручання стає не вигідним, стагнаційним, регресивним, а від того

– приречене.

Інститути громадянського суспільства існують, щоб нейтралізувати культурні сили, як підставу для влади і пакування держави над суспільством. Сила і влада завжди утверджувались через агресію та експансіонізм. На цьому ґрунті зростав глобалізм, космізм, схильність до макроформ, макрорівнів та нехтуванням мікросвіту людських відносин.

Розвиток анти громадянського суспільства та дегуманізації в культурі веде до катастрофи не лише екологічної, але й духовної, свідками чого ми вже стали. Традиційні поняття сили та ієрархії підлягають обов'язковому перегляду в руслі співробітництва та морального вдосконалення системи людських взаємозв'язків і через вдосконалення законодавства, і через активізацію діяльності громадських організацій всіх рівнів, але без насильства та пригнічення особистості шляхом потурання справедливості і принципів гуманізму.

З позицій громадянського суспільства кінцева мета досконалості полягає в тому, щоб кожен міг стати суб'єктом своєї діяльності, пізнання і спілкування, тобто був відповідальною особистістю за те, що відбувається поряд і в суспільстві.

Протиріччям нашої цивілізації завжди була невідповідність самодостатності природи антропоморфному самовдоволенню. Сучасна людина стоїть перед дилемою: незряче споживати все підряд, всі матеріальні накопичення, і захлинутись в них, чи шукати шлях до духовності, відповідальності, толерантності, що могли б забезпечити рятівну парадигму реальності і для власної втіхи особистості, і для суспільства. Різні поняття зустрічаються серед роздумів на цю тему: духовність, душа, Бог, істина. Надія вижити, попри апокаліптичні ознаки того, що насувається на людство, не залишає свідомість, тих, хто не втратив здатності мислити.

Тішить надія, коли згадуєш ченця, що поливає сухе дерево, поки воно не зазеленіло. В цьому ж ланцюзі й іронічна притча, про терплячого чоловіка, що сидів на березі доти, поки не дочекався мерця – свого ворога, що нарешті проплив мимо нього! Але чекати – не кращий варіант, треба діяти.

Умовою реформування нових суспільних відносин, що ніяк не можуть виборсатись з кризового стану, залишається увага до індивіда, до деталей нашого існування. Подробиці завжди були найважливішими з показників, бо все наше життя залежить від подробиць. Свідомість, духовність, культура, моральність, освіта, інтелектуальний потенціал нації – все універсальне розмаїття по-суті складається з подробиць, що, як добра страва постійно варяться в нашій свідомості – від сервільних думок, до параноїдальної потреби у владі.

Давно підмічено, що гідними керувати людським життям вважають себе люди переважно з пересічним розумом. Психіатри взагалі кажуть: це наш контингент. Енергійно і наполегливо (щоб не вживати слово „нагло”) рвуться холодні й жорстокі „володарі життя” до можливості керувати, володіти, принижувати – цей стан визначається їх свідомістю, як найсолодший. Частенько стрімко вирвані посади вислизують з рук, втримати завжди важче, ніж вхопити. До того ж, існує певна закономірність – стережись того, хто зверху – його позиція вигідніша, навіть тоді, коли посади втрачені – інформативність „бывшого” небезпечна: хто з нас без гріха? І тримається „на плаву” „бывший” як олімпійський чемпіон, озирніться – майже всі партійні функціонери СРСР і досі „на слуху”, а пройшло більше як десять років!

Нерідко місце однієї посередності займає інша посередність, дефіцит розуму проблема хронічна не тому, що його немає у нашому народі, а тому що „до верхів” не доберешся, не „допустять”! Краще залишити на посаді відомого грішника, ніж розумника, від якого невідомо чого дочекаєшся. Таким чином, тривала діяльність „стабільного керівника зі стабільними ініціативами” лягає важким тягарем на виробництво, на державу.

На жаль, цей процес теж досить стабільний, впевнений, це не окремі випадки в нашому оточенні. Підстави тут і суб'єктивні, і об'єктивні: по-перше, розумних людей значно менше від пересічних громадян; по-друге – кожна людина власні вчинки будує за стереотипами, що вже закарбувались в нашій свідомості. Відомо, що стереотипи, це плоди взаємодії власної вдачі і середовища, в яке тебе закидає доля. Сукупність стереотипів забезпечує взаємодію індивіда з середовищем і з власною душею. Інакше – зі своїм внутрішнім світом. Цей процес постійний, парадигми напрацьовуються десь чверть віку і набувають усталеності, так званих „убеждений”, за які ми починаємо маленькі й великі війни. Далі сформовані стереотипи лише вдосконалюються, рафінуються, розчленовуються на під стереотипи, і так до кінця активного життя.

Нещодавно Україна святкувала двадцяти річний ювілей Незалежності. Абсолютна більшість дієздатних в державі формувала свої стереотипи за часів іншої суспільно-політичної системи. Цьому не зарадиш, це історична данність – „ми часи не вибираємо, в них живемо і помираємо” – спливає у

таких випадках цей поетичний рядок („Времена не выбирают, в них живут и умирают”). Соціальну поведінку ми вимушені оцінювати за рівнем суспільної активності – кількісно; і якісно – за характером та спрямованістю активності, що здатна бути, як творчою, утворюючою, так і руйнівною. агресивною; свідомою і стихійною; об’єктивною і суб’єктивною; під впливом обраних парадигм, культури, ціннісних орієнтацій, тощо. До того ж, кожен з нас залежить від настрою, установок, стилю мислення, самосвідомості в конкретних емпіричних обставинах.

Пострадянська більшість сформувалась за часів „бокування” інших парадигм, лозунгів, „володарів дум” – які наштотували життя стагнаційними рисами, як автомат патронами, що влучають і сьогодні. Поєднання інерційних вад зі свідомим гальмування демократичних процесів небезпечно. Соціально психологічні фактори досить ґрунтовно описані в книзі О. Солженіцина „Архипелаг ГУЛАГ” – в підґрунті всього і вся – постійний страх. Система взаємозв’язків у тоталітарному суспільстві сформувала загальну атмосферу невпевненості. Кожен абсолютно точно знав, що необережне слово, рух – це прірва.

Сукупний страх призводив до усвідомлення загальної нікчемності та відсутності будь якого права на захист. Все життя було пересичене темою в’язниці :” в’яли”, „посадили”, „сидить”, „вийшов”, або „випустили”, таке інше, в умовному змісті цих слів ніхто не помилився.

На поведінку майже в такому ж напрямку впливала і „прикріпленість” – прописування, неможливість отримати паспорт, щоб поїхати з села, відомче житло, закриті і режимні установи, яких наплодили занадто, понад необхідного.

Зараз відмінено пропуску, але виникає необхідність в реєстрації місця проживання. Рентгенівський апарат продовжує стежити за нашим „здоров’ям”. Підстави для відчуженості і пересторог не зникають і до цього ще додалась необхідність відстежувати ситуацію з тероризмом, яку не враховувати стає неможливим.

До розвалу так званої комуністичної системи, приклало „руку” і суспільне незнання, абсолютна дезінформація суспільства, яке не могло втручатись в шкідливий хід подій, бо не розуміло більшості з того, що відбувається насправді. Ми вимушені були вірити газетам, лозунгам, агітаторам, пропагандистам від „общества”, „Знание”. Нам постійно підсовували щось „урапатріотичне” та загально необхідне. Зрадництво було формою існування. Суспільство оплутало суцільне розбещення дум і прагнень. Кожна протидія влади вимагала неабиякої мужності, ризику. В цій атмосфері більшість збереглась, як то кажуть, зовнішньо, тісно, страх паралізував душу, вихолостив активність, театралізував відвертість – дух народу захворів на рак. „Вибирали” на Виборах, „висовували” на Зборах лише в лапках, саме так, як це тут викладено. Тих що намагались протидіяти – під прес.

Постійна брехня стала єдиною безпечною формою існування, тому „зальотні європейці” дивувались завжди нашій штучності, стриманості, „неискренности”. А чи можливо було суперечити загальній неправді нашого існування? Ні. І зараз теж це слабо вдається. Миттєвих змін бути не може. Основний принцип руйнування особистості не поламано і досі. Які парадигми готують нашу свідомість сьогодні?

Змінилась соціальна система: економічні взаємовідносини, мода, стиль, гасла, але в темних глибинах свідомості і підсвідомості збереглись стереотипи поведінки сивої давнини. Відомий французький історик говорив, що ментальність суть в’язниця, в якій ув’язнено час великої протяжності. Звідки та хвалена толерантність з’явилась? Риторичні питання!

Інерція є природним супутником руху і спокою. На відміну від гальмування, що спрямоване на уповільнення, інерція передбачає відому протидію, вона автоматично підтримує старий процес. Не слід недооцінювати індивідуальнісне, особистісне начало буття. Доки воно існує, не все втрачено. Під прапором боротьби з індивідуалізмом послідовно припинувалась і знищувалась самоцінність. Недарма, влада її недолюблювала завжди, як парадигму для опозиції. В моді були колективізм, „людигвинтики”, скромність, і шкала обов’язків по відношенню до суспільства.

Бюрократична регламентація поведінки, в поєднанні з примітивізмом, вкорінювалась в масову свідомість. Існував культ ворожості до особистісних відмінностей, навіть такого гатунку, який не зачіпав нічиїх інтересів. Непристойно було навіть говорити про себе від першої особи. Вчений у власних статтях вимушений був свою точку зору подавати від „ми”. Просуватись по службі, робити кар’єру, добиватись успіху – все це „нескромно и неприлично обсуждать”. Такі були часи, вони вже пішли від нас, а психологія залишилась. Шукаєш кращого – літун! Винахідник – вискокча! Новатор – кар’єрист, підозріла людина. Поважався той, хто сидів на одному робочому місці стабільно, довго, і, неважливо, що пасивність давно перетворила його свідомість в дзеркало для керівників всіх рангів.

Розплющуючи індивідуальність, керівний апарат переорієнтувався з динамічно –

перетворюючої системи цінностей на консервативно – охоронну, яка багатьом прийшла до вподоби – не треба постійно напружуватись. Переконавшись на власному досвіді, що особиста ініціатива завжди карається – працівник обрав шлях найменшого опору, спрацьовувала своєрідна філософія втечі від дійсності, руйнувалась, деформувалась престижна шкала індивіда.

Психологи підкреслюють, що престижні вектори поведінки пов'язані складними відносинами з моральними цінностями та нормами життя. Як і цінності, престиж – це те, до чого прагнуть, про що мріють. Престиж – категорія більш гнучка, ніж цінність; рухливіша, адекватніша цілепокладанню особистості. Певна життєва норма може бути престижною тому, що суспільства стимулює спроби її досягнення. Не буває престижним те, чого досягнути неможливо, що нікому не потрібно.

Але престиж не та цінність, яка належить конкретному індивіду, як особистості. Можна говорити про престиж посади, престиж побутовий, суспільний, тощо. Престиж пов'язаний з власними символами щільно, навіть в більшій мірі, ніж авторитет, чи впливовість. Індивідуальне тут співпадає з необхідностями соціального, з парадигми суспільної свідомості. Зміни в шкалі престижності свідчать про зміни в соціальній психології, це своєрідний тест на активність свідомості. Характер соціальної поведінки тісно пов'язаний з особливостями стилю мислення, когнітивного стилю суб'єкта. Психологи теоретично і експериментально обґрунтували два протилежних типа, або стилю мислення: відкрите, гнучке, творче, дивергентне; і – закрите, жорстке, догматичне, авторитарне. Перший стиль відрізняється рухливістю, лабільністю, адекватністю проблемам, що виникають. Другий – характеризується жорсткістю установок, несприйняттям нової інформації, прихильністю до вироблених стереотипів.

Стиль мислення, парадигми свідомості конкретної людини, залежить від різних причин: богоданого інтелекту, навчання, виховання, характеру трудової діяльності, нормативних приписів культури, моралі, т.д. Гнучке, самостійне мислення, як відомо, формується лише в процесі і під впливом діяльності вільної від дріб'язкового опікування, контролю. Нова форма – рейтингів – теж не безгрішна, бо і залякує, і підганяє під стандарти досить відносних оцінок.

Творче мислення, широка палітра парадигм свідомості, завжди передбачали варіативність вчинків, інформаційних моделей. прикладів. В нашій системі виховання варіативності явно бракує. Дріб'язкове опікування обмежує так звану оригінальність, самостійність вчинків, в той час, коли їх треба забезпечувати навіть матеріально.

Догматичний стиль навчання, розрахованість на засвоєння напрацьованих методик і матеріалів, спрямованість свідомості на парадигми, в якій використовується лише одна можливість, одна відповідь. одне рішення - комп'ютеризує свідомість; технократичне „так – ні”, негативно впливають на сам процес творчості, світосприйняття.

Одномірність доповнюється і поглиблюється доктринерським кліше, коли все розкладається по полицкам, а те, для чого полочок немає – йде до корзини. Людина, що звикла до директивного стилю, переконана, що існує „або-або”. Ця тенденція поглиблюється тим, що джерело інформації, як правило, персоніфікується: хто речник – друг, чи недруг? Це. інколи, важливіше, ніж зміст промови. Виникає подвійний психологічний фільтр, що не пропускає в свідомість: а) нічого незвичного; б) нічого від чужого, від стороннього джерела.

Соціальні стереотипи взагалі дуже живучі, вони як фенікс, що завжди з пеклу постане! Здатність до само відтворення вражаюча. Люди сприймають явища цілісно, системно, свідомісно карбує властивості, якими зацікавлена. Варто засвоїти одну ознаку соціального стереотипу, і ми автоматично домислює, додаємо невідповідне: ціле завжди складається з елементів – всі примітивні кліше на цій думці побудовані. Ми обізнані, що „слухняний” хлопчик не обов'язково хороший, а „хороший” не завжди слухняний.

Людина, запрограмована на чорно-біле сприйняття світу, спростовує всі інші кольори, як надлишкові. Авторитарна свідомість поєднує шанобливо-некритичне відношення до влади з і єзуїтською критикою підлеглих, залежних від системи індивідів, про вояк випадок, навіть в тих ситуаціях, які не суперечать звичній схемі. Абстрактно - віра в принципи та твердість переконань – якості чудові. Але, якщо вони не поєднуються з творчим мисленням, то обов'язково перетворюються на свою протилежність. На крутих поворотах історії, люди відповідного типу провокують соціальні конфлікти. Свідомість – це акт усвідомлення. Свідомі дії ще не означають, що вони наслідок свідомої праці.

Людина здатна реагувати на якісь стимули і не сприймати їх, т. т вона не завжди намагається їх розуміти. А ”зрозуміти” в даному випадку, і означає „усвідомити”. Такий акт свідомості завжди відбувається заново, немов в перший раз. Любов повинна народжуватись заново кожний раз, інакше,

це будуть лише спогади про любов. Найкращу ідею можна перетворити в інструмент „анти свідомості”, бо все що завгодно в жорсткому смислового контексті є кліше.

Той, хто розчарувався в своєму праві виступати від імені істини і добра, скоріше за все стане заручником анти свідомості, яка напрочуд вдало тексти-притчі перетворює в тексти – кліше. Ніякий текст культури сам по собі не гарантує акту свідомості, не забезпечить стійкість відповідної парадигми. Необхідні постійні зусилля особистості, готовність до акту усвідомлення, бажання чогось більшого ніж є „тут і зараз”, бо саме це єдине гарантія безкінечності процесу духовного становлення не „ за рейтингами”, а за спрагою спиратись за власні парадигми свідомості, продуктивного характеру, за позитивними критеріями, що не залишають руйнівної невпевненості у собі. своїх можливостях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Р. А. Психология в радиогуманистической перспективе / Р. А. Балл — К., Основа. — 2006.
2. Гейдж Р. Почему вы глупы, больны и бедны... / Р. Гейдж — СПб. : Диля, 2010.
3. Новиков Б В. О гуманизме и антигуманизме / Б. В. Новиков — Київ : ІВЦ «Політехніка», 2001.

РЕЦЕНЗІЯ

на учбовий посібник «Філософія екзистенціалізму у художніх творах авторів Європи та Америки» Коноха М. С., Воронової З. Ю, Гольтер І. М., Бабічевої Т. А., Дніпродзержинськ, ДДТУ, 2010. – 187С.

Минули ті часи, коли майже всі студенти Радянського Союзу навчались за підручниками талановитого російського філософа і психолога О. Г. Спіркіна. Сучасні вузівські кафедри гуманітарних наук видають безліч авторської методичної літератури, чим забезпечують розмаїття поглядів професорсько-викладацького складу на актуальні проблеми сьогодення. Посібник, що привернув мою увагу, присвячений світовим проблемам філософії екзистенціалізму, їх суспільній обумовленості, сутності, змісту, основним поняттям, т.інш.

Аналіз екзистенції (існування), людини, її свобод та відповідальностей, суто індивідуального особистісного буття – актуальний у сучасному заплутаному, мобільному світі постійних трансформацій ціннісних орієнтацій, особливо серед молоді. Не є таємницею, що економіка, та моральний стан суспільства нашої країни знаходяться у глибокій кризі. Грамотних, науково обізнаних фахівців із зловідомних суспільних питань катастрофічно не вистачає, до керівництва «людськими душами» долучились малообізнанні, але нахабні особистості, що нехтують напрацюванням загальнодержавної стрижневої ідеї, яка була б здатна об'єднати громаду на шляху до європейської демократії. Кожна спроба наукового аналізу цих напрямків – викликає повагу і приваблює увагу.

Даний посібник складається з трьох, науково обґрунтованих структурологією, розділів. У першому – увага приділяється аналізу основних проблем екзистенціалізму, специфіці та особливостям обраного напрямку, текст суповоджується роздумами, стосовно персональних поглядів М. Хайдеггера, К. Ясперса, Ж.-П. Сартра, А. Камю, О. Больнова та інших західних філософів.

У другому розділі аналізуються проблеми філософсько-соціологічного стану поглядів і думок сучасної молоді, з урахуванням закордонного досвіду (як позитивного, так і негативного). Автори обґрунтовують важливість осягнення студентами праць перерахованих вчених, як для засвоєння знань з філософії, так і для опанування соціальної практики через цивілізовані підходи до питань, що виникають у процесі соціалізації особистості.

У третьому розділі мова йде про прояви екзистенціалізму у поглядах літераторів, науковців, у рефератах студентів, що дозволяє пересвідчитись, що екзистенціалізм, у наш час, не просто напрямок філософії, а ще й одна з течій літературного модернізму, коли митець відтворює таку художню дійсність, в якій розкривається загальний сенс буття. Все це надає масштабності творам и роздумам їх авторів.

Філософська інтерпретація буття людини у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст. простежується під кутом зору такої допитливої риторики: У чому сенс існування? Як далі жити? Як уціліти у такому жорсткому, мінливому світі? Як зберегти у собі доброзичливість, щоб не стати на